

Віталій ЯРЕМЧУК

ЯК ЗМІНЮВАЛАСЬ ОФІЦІЙНА ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ У ПЕРШІ РОКИ ПІСЛЯ XX З'ЇЗДУ КПРС

У статті проаналізовані зміни, які відбулися в офіційних уявленнях про історію України в роки між “антисталіністськими” XX і XXII з'їздами КПРС. Показано, що попри поступки влади “національному” баченню, державна доктрина українського минулого залишилась російськоцентричною.

Ключові слова: влада, бачення історії, українське минуле, національна політика, російськоцентризм.

В статье проанализированы изменения, которые имели место в официальных представлениях об истории Украины в годы между “антисталинистскими” XX и XXII съездами КПСС. Показано, что вопреки уступкам власти “национальному” видению, государственная доктрина украинского прошлого оставалась русскоцентрической.

Ключевые слова: власть, видение истории, украинское прошлое, национальная политика, русскоцентризм.

In the article the changes which has occurred in the official ideas about the history of Ukraine in the years between “antistalinist” XX and XXII KPRS conventions are analysed. It has been showed that through the concessions of the government to the “national” vision, the state doctrine of Ukrainian past has been left Russia-centred.

Key words: government, the history vision, Ukrainian past, national politics, Russiacentrism.

Починаючи з праці “Думки про сучасну українську советську історіографію” Олександра Оглоблина (1963) [18, 20] в історичній думці міцно утвердився погляд, що нова радянська схема українського минулого, яка прийшла на зміну національ-

ній парадигмі, набула остаточного втілення в “Тезах про 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654 – 1954). Схвалених ЦК КПРС” (вперше опублікованих в “Правде” 12 січня 1954 р., містили 21 тезу) [див.: 29] (надалі – “Тези” 1954 р.). Цей партійний документ закріплював російськоцентричне бачення історії східнослов’янських народів, виявлене насамперед в ідеї про виняткове значення російського народу і його державних утворень в історичній долі України. Водночас він містив деякі етноцентричні вкраплення (положення про “процес складання української державності” в ході “Визвольної війни 1648 – 1654 рр.”, “прогресивну роль Запорізької Січі в історії українського народу”, “колоніальну” політику російського царизму), які виражали неможливість повної нівеляції національних історичних образів і потребу їх бодай мінімального визнання та підживлення, особливо в умовах певного пом’якшення політики союзного Центру до України після смерті Й. Сталіна. Попри стабільність владної конструкції української історії впродовж 1950-х – 1980-х рр., вона зазнавала все ж певних змін, спричинених хитаннями політичної кон’юнктури. Поза тим, такі зміни (саме в аспекті владного образу історії, а не в розумінні професійної історіографії) все ще лишаються неосмисленими, за великим рахунком, сучасною історичною наукою. Особливо це стосується періоду хрущовської “відлиги”, коли мала місце низка важливих ідеологічних трансформацій, що позначились і на офіційному баченні української історії. Ця розвідка присвячена з’ясуванню того, як корегувалася державна доктрина минулого України в період між XX з’їздом КПРС, який започаткував такі корективи, і XXII з’їздом правлячої в СРСР партії, який фактично спричинив їх гальмування.

Детонатором постанови нових офіційних версій українського минулого став XX з’їзд КПРС, що відбувся в лютому 1956 р. Загальновідомо, що цей партійний форум розбудив від тоталітарної сплячки радянське суспільство. Рішення з’їзду про повернення до “скарбниці ленінських ідей” як теоретичної основи радянської політики і суспільних наук, критика на ньому “Короткого курсу історії ВКП(б)”, нарешті ініційоване частиною партійної верхівки на чолі з М. Хрущовим обмежене викриття на ньому злочинів Й. Сталіна змусило вдатися й до переоцінки, передусім, радянського періоду історії. Новий образ недавнього минулого був представлений в постанові ЦК КПРС від 30 червня 1956 р.

“Про подолання культу особи та його наслідків”. Її вихід мав на меті нейтралізувати руйнівний для радянської системи ефект від значно гострішої хрущовської “закритої” доповіді на XX з’їзді, зміст якої став відомим всій країні [див.: 38, 41 – 42].

Постанова продиктувала владну відповідь на два надактуальних (і з погляду тодішньої ситуації в країні, і з історичної точки зору) питання: ким був Й. Сталін і як його діяльність вплинула на радянську суспільно-політичну систему. Радянський диктатор проголошувався “трагічною” постаттю, яка, з однієї сторони, була “відданою справі марксизму-ленінізму”, “значним організатором” і “теоретиком” партії, з іншої – заручником “об’єктивних історичних обставин, в яких відбувалась побудова соціалізму в СРСР” (здобуття “великого авторитету і популярності” в результаті “великих перемог” і “успіхів” СРСР, “деякі обмеження демократії, що були виправдані логікою боротьби нашого народу за соціалізм в умовах капіталістичного оточення”) і своїх “деяких” негативних “індивідуальних якостей”, внаслідок чого сформувався “культ особи”. В цю формулу вкладалося не лише звеличування особи Сталіна, а насамперед “грубе” порушення ним колективних, “ленінських” принципів керування державою, які були “підмінені” його “одноособовими діями” [2, 82 – 85].

Головним “наслідком” “культу особи” називались “серйозні порушення радянської законності і масові репресії” [2, 86]. Відповідно до постанови, “провина” Й. Сталіна полягала у висуненні ним у 1937 р. “хибної теоретичної формули” про “загострення класової боротьби по мірі просування Радянського Союзу до соціалізму”, яка стала підґрунтям масових репресій (особливо тоді, коли радянські органи держбезпеки були очолені “злочинною бандою агента міжнародного імперіалізму Бері”) і у “застосуванні ним інколи у боротьбі проти ворогів СРСР недостойних методів, порушенні ленінських норм і принципів партійного життя” [2, 86 – 87]. Тобто його особиста участь у терорі фактично заперечувалась. Інші “наслідки” правління диктатора називались скоромовкою: “Можна, зокрема, вказати на серйозні помилки, допущені Сталіним в керівництві сільським господарством, в організації підготовки країни до відсічі фашистським загарбникам, на грубе свавілля, яке привело до конфлікту у відносинах з Югославією у післявоєнний період” [2, 88].

Попри визнання того, що “культ особи завдав серйозної шкоди справі Комуністичної партії, радянському суспільству”, постанова рішуче відкидала думку про зумовленість цього явища “природою радянського суспільного ладу”, вона ж стверджувала й те, що “культ особи не міг змінити і не змінив природу нашого суспільного ладу” [2, 87 – 88]. Фактично йшлося про збереження непорушними уявлень про правильність шляху, пройденого СРСР “під керівництвом Комуністичної партії”, створеної “великим Леніним”, при тому визнавались окремі недоліки і перекручення, пов’язані виключно переважно з “об’єктивними” обставинами чи з “культутом особи Сталіна”. Показово, що партійний документ, який характеризував радянську добу та історичну роль Й. Сталіна, ні разу не згадав “Короткий курс історії ВКП(б)”, на якому базувались попередні оцінки найближчого минулого. Попри те, що вже у передовій статті березневого номера журналу “Вопросы истории” за 1956 р. містилася критика цього його “дітища” [5, 5], у цьому тексті, а також надалі в радянській історичній літературі вона обмежувалась переважно тими аспектами праці, які були пов’язані з перебільшенням значення діяльності керівника СРСР. Загальна схема “Короткого курсу” і більшість положень не були переглянуті. Не зазнали змін і, зокрема, офіційні трактування внутрішньопартійної боротьби в СРСР у 1920 – 1930-і рр. Це засвідчувала й червнева 1956 р. постанова [2, 83].

Партійні рішення 1956 р. змінювали й тлумачення української складової радянської історії. Зокрема, відкрите засудження сталінського терору зумовило не тільки юридичну, а й політичну реабілітацію (а отже включення до офіційного “синодику”) раніше проскрибованих партійних і державних діячів Радянської України, за винятком тих осіб, які належали до “запеклих” “троцькістів”, “правих опортуністів” та “буржуазних націоналістів”, що продовжували вважатися “ворожими течіями” (Х. Раковський, Г. П’ятаков, О. Шумський, П. Любченко тощо) [17, 145 – 294].

Тривалим був процес зміни офіційного ставлення до такої “незручної” фігури, як М. Скрипник. Безпосередньо, в юридичному сенсі, цього знаного політичного діяча не реабілітовували – бо ж і не репресували (адже він “випередив” події – сам наклав на себе руки). Вже в деяких публікаціях 1956 р. містяться позитивні оцінки його діяльності [19, 140; 28, 29 – 31]. Однак

певна ідеологічна реакція останньої третини 1950-х – початку 1960-х рр., про яку скажемо нижче, призупинила й процес зняття табу з імені одного з визначних українських партійців. Лише друга хвиля десталінізації після XXII з’їзду КПРС і наближення 90-річчя від дня народження М. Скрипника зумовили власне його політичну реабілітацію у 1962 р. [див.: 27, 264 – 265].

Значного резонансу набули гостро критичні висловлювання А. Мікояна на XX з’їзді на адресу книги історика, на той час працівника апарату ЦК КПРС А. Лихолата “Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917 – 1922 гг.) (М., 1954). Один з партійних лідерів ганив історика за перекладання провини за недоліки в проведенні політики “військового комунізму” в Україні на “неправильно об’явлених ворогами народу” українських партійних керівників [24, 6]. В статтях російських авторів Є. Осліковської і А. Снегова (опублікована в “Вопросах истории”, 1956, № 3) [див.: 19] і українського історика М. Супруненка (опублікована в “Комуністі України”, 1956, № 10) [див.: 28] було поглиблено критику праці А. Лихолата, а у розвідці М. Супруненка запропоновано нові підходи до вивчення питань історії “громадянської війни на Україні”. Дослідник, озвучуючи в партійному офіціозі, очевидно, не тільки свою позицію, відкинув сталінську періодизацію війни з її поділом на “три походи Антанти” і запропонував власну, вказав на необхідність переоцінки й окремих подій того часу.

У дні роботи XX з’їзду КПРС у польській і радянській пресі було опубліковано “Заяву” п’яти “братерських” партій (КПРС, ПОРП, компартії Болгарії, Фінляндії та Італії) про необхідність реабілітації компартії Польщі [див.: 6, 9]. В документі містилося кілька речень, в яких йшлося про “славне революційне минуле” компартії Польщі і необґрунтованість її розпуску, винуватцями якого називались безіменні “викриті пізніше провокатори”. Хоча в ньому ні слова не було сказано про КПЗУ, він став підставою для реабілітації цієї партії, яка була складовою частиною польської компартії. В Інституті історії партії ЦК КПУ було підготовлено “коротку історичну довідку”, котра представляла офіційні погляди на діяльність КПЗУ. Вона була змальована в безпроблемному і глорифікованому стилі, а складні моменти, в тому числі пов’язані з безпосередніми причинами і винуватцями розпуску партії, репресіями проти її діячів, було замовчано [30, 18 – 42].

XX з'їзд мав важливе значення не тільки з перспективи започаткування ним викриття згубних “наслідків культу особи”, тобто власне негативних для України результатів політичної діяльності радянського тирана. Його рішення відіграли значну роль й в закріпленні нового курсу в національній політиці режиму, паростки якого зійшли ще у перші роки по смерті Й. Сталіна, що спричинило відповідні зміни офіційних уявлень щодо української історії. Попри відому непослідовність М. Хрущова, його знані русифікаційні заходи (наприклад, шкільний закон 1959 р.) і збереження генеральної стратегії влади на “злиття націй”, у післяз'їздовський період його урядування утвердилася лінія на зменшення централізаційного тиску, вирівнювання – принаймні позірне – асиміляційних і етноцентричних політичних практик, набуття ідеологією “дружби радянських народів” більш реальних обрисів. Хоча зберігалася політичне і культурне домінування росіян в житті країни, припинилася російська націоналістична істерія, властива для останніх років правління Й. Сталіна. Такий курс подавався як “повернення до ленінських принципів національної політики” [див.: 4, 348; 11, 289 – 291; 38, 35]. Стосовно УРСР нові тенденції знаходили додаткові стимули, такі як зміцнення у хрущовський час політичної і економічної ваги республіки як “другої серед рівних” [4, 278 – 279] та становища Компартії України як привілейованої ланки у структурі КПРС – головного кадрового резерву для комплектації її Центрального Комітету [17, 97 – 98].

З ревізією сталінської національної політики були переглянуті й його оцінки становища неросійських народів та їх національних рухів в царській Росії. Завдання істориків тепер, як було визначено в доповіді М. Хрущова на XX з'їзді, полягало у “боротьбі на два фронти – проти великодержавного шовінізму та місцевого націоналізму” [цит. за: 25, 76]. Почали виходити публікації офіційних істориків (зокрема, члена ЦК КПРС академіка А. Панкратової та провідного науковця Академії педагогічних наук РСФСР Л. Бущика), спрямовані проти ідеалізації “завойовницької” та “колоніальної” політики царизму в попередній історіографії, затушовування її “класової” природи (однак ніхто не ставив під сумнів тези про абсолютно позитивне значення імперських “приєднань” та “возз'єднань”) [див. докл.: 16]. В ході дискусії, організованої установами АН СРСР в 1956 – 1957 рр., було відкинуто характеристику руху Шаміля як реакційного, інспірованого Туреччиною та Англією, та розгляну-

то його як антиколоніальну боротьбу проти політики царизму [22, 32 – 33; 39, 194 – 221], що свідчило про корегування офіційної позиції і з проблеми національних рухів, зняття з них тавра “реакційності”.

На такому тлі зазнали змін офіційні трактування й певних суто “українських” питань. Почала вважатись “актуальною” тематика українського націотворення – її чільний український дослідник К. Гуслистий вже в травні 1956 р. виступав з концептуальною доповіддю, присвяченою “формуванню української буржуазної нації”, на засіданні однієї з секцій Всесоюзної етнографічної наради, що відбувалась в Ленінграді [7, 6]. Прикметним для тогочасної ситуації є й такий факт – в 1955 р. М. Хрущовим було поставлене питання про спадщину і видання праць В. Винниченка, у 1956 р. це питання активно вивчалось на рівні ЦК КПУ [30, 45 – 100]. Проте на цій стадії стадії реабілітація визначного українського літератора і політичного діяча зупинилась.

Двома найбільш помітними подіями, які стали результатом і одночасно виявом змін у ставленні влади до української історії, було заснування в 1957 р. “Українського історичного журналу” [див. докл.: 8, 213 – 229] і перевидання у тому ж році зі змінами і доповненнями “в світлі рішень XX з’їзду КПРС” другого тому “Історії Української РСР” (перше видання двохтомника побачило світ у 1953 (1 т.) – 1956 (2 т.) рр.) після відповідних постанов ЦК КПУ. Те, наскільки незначними і обережними були ці зміни, яскраво ілюструє один показовий факт – тривалий опір з боку ЦК КПУ включенню слова “український” у найменування першого з середини 1930-х рр. фахового історичного журналу в Україні [10, 183]. Отож, не могло бути й мови про бодай частковий перегляд “Тез” 1954 р.

Таку ситуацію консервувала ще одна доленосна для всієї радянської історіографії директива – постанова ЦК КПРС від 9 березня 1957 р. “Про журнал “Вопросы истории””. У ній колектив цього часопису, який був в середині 1950-х рр. справжнім рушієм прогресивних змін, розкріпачення історичної науки від тенет сталінізму, звинувачувався у “теоретичних і методологічних помилках, що мали тенденцію до відходу від ленінських принципів партійності в історичній науці” [25, 109 – 162]. За рядками постанови ховалося прагнення покласти край будь-яким виявам незалежності дослідницької думки від політичного замовлення і утримати її розвиток у рамках “дозволеного”. Її

вихід логічно вписувався у відчутний консервативний поворот у внутрішні політиці СРСР після угорських та польських подій 1956 р., який зумовив актуалізацію теми “боротьби проти ревізйонізму” і привів до помітного згасання лінії ХХ з’їзду на “подолання наслідків культу особи Сталіна”. Рішення ЦК КПРС з приводу “Вопросов истории” стосувалося не тільки колективу цього журналу – воно було поширене на всю радянську історичну науку і стало знаряддям боротьби проти відхилень від офіційної позиції з будь-яких питань, в т. ч. й питань історії України. Таке її призначення відверто формулювали тодішні керівники історичної науки в УРСР [див.: 12, 33]. Настрої “нагорі” усвідомлювались і “рядовими” українськими дослідниками. Один з них в 1959 р. висловлював здивування з того, що деякі історики почали вважати, ніби то відома своїми наслідками для української історичної науки постанова ЦК КПУ 1947 р. “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР” “уже застаріла” [34, 118].

Тематика сталінських злочинів в кінці 1950-х – на початку 1960-х рр. перестала вважатися “актуальною”. Вона зникла зі сторінок преси. В цьому відношенні показовою є стаття директора Інституту історії АН УРСР О. Касименка, опублікована в 1958 р., з викладом “завдань розвитку історичної науки на Україні”, у котрій про “переборювання негативних наслідків культу особи” (без зазначення прізвища Сталіна) сказано побіжно і як лише про одне з завдань, поставлених перед істориками ХХ з’їздом [див.: 12, 27]. На ХХІ з’їзді КПРС, який відбувся в 1959 р., прізвище Сталіна не лунало ні разу.

Що ж до питоми “української” проблематики, то ідеологічне “похолодання” тут виявилось не у прийнятті якихось нових настанов про принципи висвітлення історії України, а в ініційованих “згори” “проробках” тих нечисленних істориків УРСР, праці яких були написані на ґрунті очікувань поглиблення процесів очищення історичної науки від нашарувань сталінізму і тому суперечили владним вказівкам щодо інтерпретації українського минулого, проклятованим ще до ХХ з’їзду КПРС, насамперед “Тезам” 1954 р. Звинувачення в “ревізйонізмі” посипалися на науковців, які прагнули по-новому підійти до історії повстання під керівництвом Б. Хмельницького (Ф. Шевченко) [9, 151 – 152, 177 – 178, 225 – 227, 528 – 542], діяльності Центральної Ради (М. Супруненко) [12, 28; 3], утворення Західно-

Української Народної Республіки (О. Карпенко) [26, 11 – 16], діяльності партії боротьбистів (М. Супруненко, М. Рубач, І. Ганжа) [33, 16 – 17; 34, 23, 126; 35, 9, 24 – 38]. Укладачам програми з “історії УРСР” для вузів (К., 1958) (Ф. Лось, В. Дядиченко, К. Гуслистий, П.Лавров) закидали реанімацію положень, засуджених постановою ЦК КПУ 1947 р. [34, 42, 50, 80, 123 – 131]. О. Касименко картав в 1959 р. автора невеличкої брошури “Формування і розвиток української соціалістичної нації” (К., 1957) В. Руднева: “[...] автор багато говорить про те, що роз’єднує українську і російську нації, а не про те, що їх об’єднує. [...], в роботі слабо показано рішення Комуністичної партії з національного питання, з викладу [...] створюється враження, що в умовах соціалізму виникають перешкоди для розвитку української соціалістичної нації” [34, 51].

Втім, немає підстав твердити про якусь принципову відмову від змін в офіційних трактуваннях історії неросійських народів і українського минулого, які утвердилися у післясталінські роки. Навпаки, те, що вписувалось в оновлену владну доктрину, здобувало надалі підтримку зі сторони “великої хати” (так тоді називали ЦК КПУ). Приміром, серед першочергових завдань розвитку історичної науки в УРСР у згадуваній вже статті очільника Інституту історії АН УРСР називались такі, як розробка проблеми формування української народності з “охопленням періоду від найдавніших часів аж до складання і утворення української нації”, питань “національно-визвольного руху”, “суспільно-політичної історії” “періоду капіталізму”, “історії української культури” [12, 25, 27]. Показовими в розрізі офіційного бачення української історії є підготовлений під егідою спеціальних органів, створених в кінці 1950-х рр. і на які покладалися координаційні функції на ділянці суспільних наук – Координаційного комітету з суспільних наук та підпорядкованої йому Координаційної комісії з історії – спеціальний циркуляр, який мав гриф “для службового користування” і був виданий в 1959 р. під назвою “Основні проблеми розвитку історичної науки в Українській РСР на 1959 – 1965 роки”. У ньому звертається увага на низку “особливо незадовільно висвітлених питань”, поміж таких названо “формування української буржуазної нації”, “національно-визвольний рух”, “розвиток історичної науки, культури”. Вказано на те, що “історики Радянської України повинні посилити дослідницьку роботу в цих напря-

мах” [20, 14]. Цікаво також, що в проекті цього циркуляру, випущеному в 1958 р. для обговорення його істориками УРСР (без “секретного” грифу), фігурували такі теми, які пропонувались для розробки, як “Утворення української державності в середині XVII ст.”, “Українська державність другої половини XVII – першої половини XVIII ст.”, “Козацьке військо другої половини XVII і першої половини XVIII ст.” [21, 11, 12].

Промовистим показником зростання наукової ваги та ідеологічного статусу української історії була постановка питання про необхідність видання багатотомної “історії українського народу”. Вже в одній з постанов партзборів Інституту історії АН УРСР, що відбулися в грудні 1958 р., зазначалось: “В основу роботи [Інституту] протягом 1959 – 1965 рр. покласти завдання створення 12-томної історії УРСР” [33, 100]. А у згадуваному вище циркулярі 1959 р. прямо вказувалось, що “найважливішим результатом науково-дослідницької роботи істориків республіки має бути створення багатотомної історії українського народу” [20, 5]. Про серйозність таких намірів свідчило й те, що цією директивою було передбачено видання “фундаментальної історії України в документах і матеріалах, яка становитиме документальну базу для написання багатотомної історії України” [20, 56].

В шерезі ліберальних заходів влади, які ілюстрували її ставлення до української історії, виділяється запровадження вперше з 1920-х рр. викладання історії України в загальноосвітній школі. Це питання було поставлене деякими українськими істориками (зокрема, Ф. Шевченком, М. Лисенком) ще в 1956 р. [32, 17; 16, 15]. Проте про його офіційну підтримку і переведення в площину практичної реалізації можна було вести мову тільки після обговорення проекту реформи шкільної історичної освіти і прийняття в 1959 р. постанови ЦК КПРС та Ради міністрів СРСР “Про деякі зміни у викладанні історії в школах”, яка “доручала ЦК компартій і Радам Міністрів союзних республік розглянути питання про вивчення історії союзної республіки в школах” і одночасно “зобов’язувала видати підручники з історії союзних республік до 1 червня 1961 року” [2, 216 – 217]. В Україні також було проведене широке обговорення запропонованих змін, багато науковців і рядових вчителів висловлювались за запровадження “історії УРСР” як самостійного навчального курсу [див.: 31, 1 – 153; 16; 37]. Однак гору взяв підхід, який передбачав викладання “історії УРСР” в межах “елементарного курсу

історії СРСР”, що викладався в 7 – 8 класах; в 9 – 11 класах вже повинен був вивчатися “систематичний курс історії СРСР”, але без історії союзної республіки. Таким чином, починаючи з 1962 р. учні українських шкіл отримали нехай “елементарну” і пристосовану до російськоцентричної схеми, перенесеної з наукової в навчальну літературу, але все ж дисципліну, яка прилучала їх бодай частково до українського минулого; в тому ж році вийшов базовий підручник з курсу “Історія УРСР”, який згодом неодноразово перевидавався [див.: 23, 122 – 127].

Слід акцентувати на тому, що саме у хрущовські часи в офіційному образі історії здобула “наукове” обґрунтування і утвердилася ідея про пріоритетність історії сучасності над більш хронологічно віддаленими етапами. На думку деяких дослідників, М. Хрущов “був рішучим ненависником історичної минувшини” [1, 28]. Це виявлялося передусім у різкому скороченні бюджетних асигнувань на охорону пам’ятників історії та культури (які партійний лідер вважав “розбазарюванням народних коштів”) і занепаді державної системи охорони пам’ятників в часи його правління [13, 165, 173 – 174]. Зрозуміло, особисті прикмети і уподобання радянського керівника позначилися і на ідеології того періоду, яка почала робити наголос на необхідності посилити зв’язок “теорії” з “практикою”, “ідеологічної роботи” – “з життям” і т. ін. Вже у звітній доповіді М. Хрущова на XX з’їзді містились вказівки радянському суспільствознавству про нагальну потребу наблизити “ідеологічну роботу” до “практики комуністичного будівництва”, працювати над питаннями, які мають “практичне значення”, “узагальнювати передовий досвід нашого будівництва” [цит. за: 25, 60 – 61]. Така позиція була підтверджена XXI з’їздом КПРС, на якому було проголошено завершення будівництва соціалізму і перехід до комуністичного будівництва в СРСР [25, 93 – 94].

В кінці 1950-х – на початку 1960-х рр. було здійснено конкретні кроки, які забезпечували спрямування істориків УРСР на дослідження насамперед “досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва”. У липні 1959 р. відбулася нарада в ЦК КПУ, яка поставила перед ними завдання здійснити “поворот до проблем сучасності, які диктуються інтересами розгорнутого комуністичного будівництва”, а секретар ЦК С. Червоненко “вказав, що в деяких інститутах можливо буде потрібно до 60 % співробітників пересадити на розробку проблем сучасності [34, 142].

Нові приписи “директивних органів” з’явилися в 1960 р. Тоді було прийнято постанову ЦК КПРС “Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах” та її український “дублікат” – постанова ЦК КПУ “Про стан ідеологічної роботи на Україні та заходи з її поліпшення”. В останній містилися закиди “деяким науковим працівникам, які досі не подолали елементів догматизму, досліджують проблеми, які застаріли і втратили актуальність, уникають творчої розробки проблем сучасності”. Постанова зобов’язувала кафедри суспільних наук і науково-дослідні установи УРСР “спрямувати увагу на глибоке наукове дослідження і теоретичне узагальнення закономірностей переростання соціалізму в комунізм та інших проблем сучасності, створення ґрунтовних праць, які б теоретично озброювали наші кадри і допомагали їм практично вирішувати завдання комуністичного будівництва” [14, 390, 595]. У зв’язку з цими рішеннями переглядалися плани наукової роботи, вносились зміни в організацію діяльності наукових установ [36, 84].

Жертвою таких змін став і проект багатотомної історії України. На нараді в ЦК КПУ в січні 1960 р. секретар ЦК з питань ідеології А. Скаба заявив, що “12 томів для історії України – це забагато [...] і ми будемо вивчати інші можливості, переглянемо наші попередні плани” [35, 125]. Вже в березні того ж року на засіданні партійного бюро Інституту історії АН УРСР О. Касименко висловився з приводу згортання роботи над багатотомником максимально відверто: “З багатотомною історією справа ускладнюється. Нинішній перегляд тематичного плану викликається вказівками директивних органів і диктується необхідністю вивчати корінні проблеми сучасності. Багатотомна історія потрібна, корисна і необхідна, нам вона під силу, але ще не настав час писати 12-томну історію України. В Москві ведеться підготовка до видання 11-томної історії СРСР. Отже нам на деякий час потрібно відкласти написання 12-томної історії України” [35, 150]. Незабаром, починаючи з 1962 р., “першочерговим завданням” Інституту історії АН УРСР вже вважалося підготовка нового видання першого і другого томів “Історії Української РСР”, виданих в середині 1950-х рр. [36, 51].

Нові ідеологічні, а отже й історіографічні зигзаги були спричинені XXII з’їздом КПРС, який відбувся в жовтні 1961 р.. З’їзд повернувся до критики “культу особи Сталіна”, однак, на відміну від XX форуму комуністів СРСР, відбувалося відкрите, до-

бре організоване, проте й контрольоване і чітко артикульоване розвінчування злочинів тирана. З’їзд також, проголосивши нову програму партії, визначену як “Програма побудови комунізму” в СРСР, вніс певні корективи і в сферу національної політики. Тут вперше було озвучено ідею про поступове формування в СРСР в результаті “розгортання комуністичного будівництва” і “ще тіснішого зближення націй” “нової історичної спільності – радянського народу”, хоча у підсумковій рішенні з’їзду це положення не увійшло [4, 286]. Ці політико-ідеологічні зміни спричинили черговий поворот в офіційному зображенні історії, аналіз змісту якого не входить в предмет даного дослідження.

Таким чином, на тлі хрущовських суспільно-політичних трансформацій, пов’язаних з відкритим, хоча й поверховим засудженням сталінізму, відбувалась ревізія офіційної версії історії України, встановленої в середині 1950-х рр. Вона була дуже поміркованою (виявилася радше у піднесенні ідеологічного статусу національної історії, розширенні дозволеної проблематики, ніж у зміні ставлення до окремих фактів, подій, постатей) і суперечливою (як показано вище, одночасно з пом’якшенням в ставленні до української історії фактично мали місце зворотні процеси). Як і в сталінські часи, інтерпретаційні межі для дослідників санкціонувались рішеннями партійних з’їздів та ідеологічними постановами зазначеного періоду. Назагал, ідеологічні зрушення перших років хрущовської “відлиги” серйозно не підважили схеми національної минувшини, забронзовіло в “Тезах” 1954 р.

Джерела та література:

1. Брайчевський М. Пам’яті Олени Компан / М. Брайчевський // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2000. – Число 4. – Ч. 1. – С. 22 – 32.
2. Вопросы идеологической работы: Сб. важнейших решений КПСС (1954 – 1961). – М.: Госполитиздат, 1961. – 327 с.
3. Гамрецький Ю. М. Обговорення в Інституті історії праць, які вийшли до 40-річчя Великого Жовтня / Ю. М. Гамрецький // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1958. – № 5.
4. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
5. XX съезд КПСС и задачи исследования истории партии // Вопросы истории. – 1956. – № 3. – С. 3 – 12.

6. Заявление [ЦК КПСС, ЦК ПОРП, ЦК Итальянской коммунистической партии, ЦК Болгарской коммунистической партии, ЦК Коммунистической партии Финляндии (Опубликовано в газете «Трибуна люду» 19 февраля 1956 года)] // Правда (Москва). – 1956. – 21 февр. – С. 9.

7. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАНУ. – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 95.

8. Інститут історії України НАН України. 1936 – 2006. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2006. – 818 с.

9. «Истину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – К.: ЗАТ «ВПОЛ», 2004. – Т. 1: Джерела. – 784 с.

10. Калениченко Н. «Треба робити людям добро»/ Н. Калениченко // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2003. – Вип. 13: Україна-Польща: історія і сучасність. Зб. наук. статей і спогадів пам'яті Павла Михайловича Калениченка (1923 – 1983). – Ч. 1. – 181 – 188.

11. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад/ А. Каппелер. – Львів: Вид-во ЛКУ, 2005. – 360 с.

12. Касименко А. Задачи развития исторической науки на Украине / А. Касименко // Коммунист Украины. – 1958. – № 8. – С. 23 – 34.

13. Кот С. І. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР (Зб. методичних матеріалів в шести частинах)/ С. І. Кот. – К.: АН УРСР, Ін-т історії, 1989. – Ч. 3. – 174 с.

14. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду: Зб. док./ О. В. Килимник та ін. (ред. кол.). – К. Держполітвидав УРСР, 1961. – Т. 2 (червень 1941 – 1960 рр.) – 665 с.

15. Лисенко М. М. Перебудувати викладання історії в середній школі в світлі рішень ХХ з'їзду КПРС/ М. М. Лисенко// Радянська школа. – 1956. – № 10. – С. 9 – 16.

16. Лисенко М. М. Перебудувати викладання історії в школі в світлі перспектив комуністичного будівництва/ М. М. Лисенко, І. М. Скрипкін// УІЖ. – 1958. – № 6. – С. 94 – 102.

17. Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки. (1918 – 1991)/ В. С. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 368 с.

18. Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію/ О. Оглоблин. – Нью-Йорк: ООЧСУ, 1963. – 80 с.

19. Осликовская Е. С. За правдивое освещение истории пролетарской революции/ Е. С. Осликовская, А. В. Снегов// Вопросы истории. – 1956. – № 3. – С. 139 – 145.

20. Основні проблеми розвитку історичної науки в Українській РСР на 1959 – 1965 роки. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 63 с.

21. Основні проблеми розвитку історичної науки в Українській РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 66 с.

22. Очерки истории исторической науки в СССР/ Под ред. М. В. Нечкиной (глав. ред.) и др. – М.: Наука, 1985. – Т. 5. – 605 с.

23. Пометун Е. И. Школьное историческое образование в Украине: пути развития и проблемы/ Е. И. Пометун. – Луганск: Восточно-украинский гос. ун-т, 1995. – 205 с.

24. Речь товарища А. И. Микояна// Правда (Москва). – 1956. – 18 февр. – С. 4 – 6.

25. Сидорова Л. А. Оттепель в исторической науке. Советская историография первого послесталинского десятилетия/ Л. А. Сидорова. – М.: Памятники исторической мысли, 1997. – 288 с.

26. Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949 – 1978 рр.)/ Ю. Сливка// Галичина (Івано-Франківськ). – 2001. - № 5 – 6. – С. 11 – 20.

27. Солдатенко В. Ф. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника/ В. Ф. Солдатенко. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга пам’яті України”, 2002. – 352 с.

28. Супруненко Н. К вопросу об изучении гражданской войны на Украине/ Н. Супруненко// Коммунист Украины. – 1956. – № 10. – С. 23 – 31.

29. Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654 – 1954). Схвалені ЦК КПРС. – К.: Держполітвидав УРСР, 1954. – 83 с.

30. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4259.

31. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 1463.

32. ЦДАГОУ. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 181.

33. ЦДАГОУ. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 280.

34. ЦДАГОУ. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 331.

35. ЦДАГОУ. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 380.

36. ЦДАГОУ. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 485.

37. Черніков І. Ф. Назрілі питання/ І. Ф. Черніков// УІДЖ. – 1959. – № 5. – С. 113 – 114.

38. Шаповал Ю. “Закрита доповідь” М. Хрущова на XX з’їзді КПРС: мотиви, обставини появи, наслідки/ Ю. Шаповал// Початок десталінізації в Україні (до 40-річчя закритої доповіді М. Хрущова на XX з’їзді КПРС): Матеріали круглого столу. – К., 1997. – С. 35 – 44.

39. Tillet L. The Great Friendship: Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities/ L. Tillet. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1969. – 468 p.